

ARTYKUŁY I EDYCJE

ELŻBIETA KNAPEK

KILKA UWAG O WYKONYWANIU PRZEZ MONARCHE PRAWA PATRONATU NA MARGINESIE NIEZNANEGO DOKUMENTU WŁADYSŁAWA JAGIEŁŁY DLA MIKOŁAJA TRĄBY Z 1390 R.

Generalny remont pomieszczeń magazynowych czy też przeniesienie zbiorów bibliotecznych do nowych pomieszczeń, poza oczekiwanymi efektami, tj. poprawą warunków przechowywania zbiorów, bardziej dostępnym ich rozlokowaniem, przynoszą czasami także nieoczekiwane odkrycia. Takie zdarzenie miało miejsce w 2005 r. w trakcie przeprowadzki zbiorów rękopiśmiennych Biblioteki Naukowej PAU i PAN w Krakowie do nowych pomieszczeń magazynowych. Magazyn, w którym od 1949 r. przechowywano zbiory rękopiśmienne¹, nie mógł pomieścić wciąż narastającego zasobu. Wysokie na ponad 5 metrów regały szczelnie i ciasno wypełnione były kodeksami i fascykulami, teczki z rękopisami piętrzyły się też w stosach. W trakcie przeprowadzki, po zdjęciu rękopisów z półek i przygotowaniu ich do przenosin, za jednym ze stojących przy ścianie regałów odnaleziono stertę materiałów rękopiśmiennych. Znaleździło to wzbudziło tym większe zaskoczenie, że skontra zbiorów z ostatnich kilkunastu lat nie wykazywały żadnych braków. Po wstępnym przeglądnięciu i segregacji akt okazało się, że odnaleziono kilkanaście dokumentów pergaminowych i papierowych z XIV–XVIII w., pochodzących głównie z daru Franciszka Ksawerego Wolańskiego². Ponadto znalazły się tam także materiały fotograficzne ze spuścizny Ferdynanda Papée, album Jana Łosia z fotografiami najstarszych zabytków języka polskiego³, notatki i materiały warsztatowe Jana Bołozza Antoniewicza⁴, księdza Jana Ambrożego Wadowskiego⁵ i księdza Jana

¹ D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN w Krakowie*, „Rocznik Biblioteki PAN w Krakowie” (dalej: „Rocznik”), R. I: 1955, s. 40–42.

² Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie (dalej: Bibl. Nauk. PAU i PAN), dok. 616–619, 621, 627, 630, 634–639; sygn. 12 850–12 886.

³ *Ibidem*, sygn. 12 793.

⁴ *Ibidem*, sygn. 13 024–13 054.

⁵ *Ibidem*, sygn. 12 836–12 846.

Fijałka⁶ oraz dwie księgi spisane w języku batakim, przywiezione przez dr. Jarosława Waszaka z podróży na Sumatrę⁷.

Dopiero te ustalenia pozwoliły powziąć pewne przypuszczenia co do okoliczności, w jakich materiały te znalazły się na ponad pół wieku w całkowicie niedostępnym miejscu. Okazało się, że wszystkie te rękopisy i fotografie zostały przekazane do zbiorów Biblioteki PAU przed wybuchem II wojny światowej, jednak z powodu braków kadrowych duża część nabytków rękopiśmiennych nie została wówczas zewidencjonowana i skatalogowana⁸. Na przełomie 1940 i 1941 r. zbiory Biblioteki PAU zostały wcielone przez okupanta do Staatsbibliothek Generalnego Gubernatorstwa i zdeponowane w nowym gmachu Biblioteki Jagiellońskiej, gdzie bezpiecznie przetrwały wojnę. Całkowitej likwidacji uległo natomiast całe wyposażenie magazynów bibliotecznych, które nowi gospodarze budynku rozebrali, część regałów przekazano do dyspozycji archiwów, a resztę zniszczono. Z powodu braku wyposażenia magazynów dopiero trzy lata po zakończeniu wojny Biblioteka mogła rozpocząć przenoszenie z gmachu Biblioteki Jagiellońskiej do własnych magazynów księgozbioru i zbioru rękopisów. W latach 1949–1952 zdołano przetransportować zaledwie 1/3 zasobu, reszta w dalszym ciągu pozostawała jako depozyt w magazynach Biblioteki Jagiellońskiej⁹. Transport księgozbioru i zbiorów rękopiśmiennych do siedziby PAU przy ul. Sławkowskiej, a później jego rozładunek i rozmieszczanie księgozbioru w czytelnii i w magazynach nadzorował Zbigniew Jabłoński¹⁰. Równolegle prowadzono intensywne prace nad uporządkowaniem zbiorów i stwierdzeniem ewentualnych braków. W dalszej dopiero kolejności przystąpiono do opracowania i katalogowania zbiorów. Najprawdopodobniej w trakcie zapełniania regałów kolejnymi partiami rękopisów, odbieranych stopniowo z depozytu BJ, część nieopracowanych akt i ksiąg zsunęła się i wpadła za regał.

Wśród odnalezionych w 2005 r. za regałem materiałów rękopiśmiennych szczególną uwagę zwrócił niewielki dokument pergaminowy o wymiarach: 24,5×9,2+2,3 cm. Była to suplika króla Władysława Jagiełły do biskupa krakowskiego Jana Radlicy, zawierająca prezentację Mikołaja Trąby na altarię Wniebowzięcia NMP w katedrze krakowskiej, wakującą po śmierci Marka, syna Boksy z Turska¹¹, wystawiona 21 marca 1390 r. w Grodnie¹². Do dokumentu przywieszona była na pergaminowym pasku pieczęć wystawcy, która nie przechowała się do naszych czasów. Dyplom zachowany był w bardzo złym stanie fizycznym. Główne zniszczenia

⁶ Ibidem, sygn. 12 680–12 738.

⁷ Ibidem, sygn. 13 183–13 184.

⁸ Z. Jabłoński, *Biblioteka Polskiej Akademii Nauk w Krakowie w trzydziestolecu Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej*, „Rocznik”, R. 20: 1974, s. 13.

⁹ D. Rederowa, Z. Jabłoński, *Zarys dziejów Biblioteki PAN*, s. 40–42.

¹⁰ *Bibliografia prac prof. dra Zbigniewa Jabłońskiego za lata 1952–1985*, oprac. K. Stachowska, „Rocznik”, R. 31: 1986, s. 6.

¹¹ Bibl. Nauk. PAU i PAN, dok. 619.

¹² Data wystawienia dokumentu jest zgodna z itinerarium Władysława Jagiełły. Zob. A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 2015, s. 40.

zostały spowodowane zawilgoceniem i działalnością mikroorganizmów, czego widocznym obecnie śladem są rozległe plamy i przebarwienia. Na zgięciach pergaminu powstały ubytki i przetarcia. W 2016 r. dokument poddany został konserwacji, którą przeprowadziła Anita Bogdanowicz¹³, co umożliwiło jego naukowe przebadanie. Równoległe z pracami konserwatorskimi prowadzono kwerendę źródłową, mającą na celu określenie, kiedy trafił do zbiorów Biblioteki. Dokument nie ma bowiem żadnych znaków własnościowych. Być może jego proveniencję należy wiązać z faktem, że w jednym z albumów Jana Łosia, zawierających fotografie najstarszych zabytków piśmiennictwa polskiego, zachowała się fotografia tego dokumentu, wykonana w latach dwudziestych ubiegłego wieku¹⁴. Niestety, twórca albumu nie zamieścił przy niej żadnej adnotacji odnośnie do proveniencji fotografowanego obiektu. W albumach Jana Łosia zidentyfikowano reprodukcje materiałów rękopiśmiennych ze zbiorów Biblioteki Jagiellońskiej, Biblioteki XX. Czartoryskich, Biblioteki PAU. Treść tego dokumentu знаła również Irena Sułkowska-Kurasio-wa, która powołała się na niego w biogramie Mikołaja Trąby, zamieszczonym w rozprawie o kancelarii królewskiej za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów. Nie podała jednak miejsca przechowywania dokumentu, lecz odesłała czytelnika do materiałów zebranych przez Stanisława Kurasia do tomu trzeciego *Zbioru dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*¹⁵. Z niepełnych i bardzo skró-towych informacji podanych przez Kurasiową wnosić można, że wspomniana para badaczy znała treść tego dokumentu jedynie z fotografii zamieszczonej w albumie Jana Łosia.

Dokument prezentacyjny Władysława Jagiełły dla Mikołaja Trąby poświadcza wykonywanie przez monarchę uprawnień kolatorskich i kieruje uwagę na szeroką i niezwykle złożoną problematykę królewskiego prawa patronatu nad beneficjami kościelnymi. Prawo patronatu, według przepisów prawa kanonicznego, obejmowało szereg obowiązków i uprawnień, które fundator i jego dziedzice mieli względem ufundowanego i uposażonego przez siebie beneficjum. Do podstawowych obowiązków patrona należało dbanie o dobry stan techniczny obiektu sakralnego (kościół, kaplicy, altarii) i jego wyposażenie. Największym przywilejem patrona było prawo do przedstawienia biskupowi diecezjalnemu lub jego wikariuszowi generalnemu swojego kandydata na dane beneficjum¹⁶. Różne aspekty prawa patronatu były przedmiotem studiów i dociekań naukowych. Ukształtowanie się prawa patronatu na gruncie polskim szeroko omówił Władysław Abraham¹⁷. Polityczne i prawne aspekty patronatu królewskiego i szlacheckiego w późnośredniowiecznej

¹³ Bibl. Nauk. PAU i PAN, Dokumentacja konserwatorska, dok. 619.

¹⁴ Ibidem, sygn. 2283.

¹⁵ I. Sułkowska-Kurasio-wa, *Dokumenty królewskie i ich funkcja w państwie polskim za Andegawenów i pierwszych Jagiellonów 1370–1444*, Warszawa 1974, s. 264, 266.

¹⁶ *Corpus iuris canonici*, ed. Ae. Friedberg, Leipzig 1879, t. 2, s. 84 (c. 31×1,6), 499 (c. 15×3,8).

¹⁷ W. Abraham, *Początki prawa patronatu w Polsce*, Lwów 1889.

Polsce omówiła Maria Koczerska¹⁸. Zakres i realizacja patronatu Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami kościelnymi w Koronie były przedmiotem zainteresowania Katarzyny Bock¹⁹. Najbardziej wyczerpujące omówienie zagadnienia prawa patronatu w Rzeczypospolitej czasów nowożytnych przedstawił Bogumił Szady²⁰. Wiele cennych spostrzeżeń przyniosły też prace poświęcone sieci parafialnej w średniowieczu oraz obsadzie beneficjów kościelnych²¹.

Szerszego omówienia nie znalazła dotychczas kwestia wykonywania uprawnień kolatorskich przez Władysława Jagiełłę. Rozproszenie i fragmentaryczność materiału źródłowego utrudnia określenie rzeczywistego zakresu uprawnień monarchy w tym względzie, tym bardziej, że za panowania pierwszego z Jagiellonów liczba beneficjów objętych patronatem królewskim ulegała znaczącym zmianom. W oparciu o informacje podane przez Jana Długosza w *Liber beneficiorum* Katarzyna Bock ustaliła, że w drugiej połowie XV wieku tylko w Małopolsce patronatowi królewskiemu podlegało około 60 parafii. Do tej liczby należy jeszcze dodać około 90 beneficjów parafialnych w pozostałych diecezjach gnieźnieńskiej i lwowskiej prowincji kościelnej, kilkadziesiąt prebend w kapitułach katedralnych i kolegiackich oraz trudną do oszacowania liczbę kaplic i altarii na terenie całej Ko-

¹⁸ M. Koczerska, *Prawo patronatu w Polsce późnego średniowiecza i jego wpływ na kulturę pisma społeczeństwa świeckiego* [w:] *Sacri canones servandi sunt. Ius canonicum et status ecclesiae saeculis XIII–XV*, red. P. Krafl, Praha 2008, s. 224–234.

¹⁹ K. Bock, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad kościołami parafialnymi Małopolski* [w:] *Kultura religijna i społeczna Małopolski od XIII do XVI wieku*, red. W. Szymborski, J. Koziół, Tarnów 2011, s. 81–94; eadem, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami kościelnymi w Koronie* (rozprawa doktorska napisana w Instytucie Historii Uniwersytetu Wrocławskiego pod kierunkiem prof. Marka Derwicha), Wrocław 2013.

²⁰ B. Szady, *Prawo patronatu w Rzeczypospolitej w czasach nowożytnych. Podstawy i struktura*, Lublin 2013.

²¹ S. Litak, *Formowanie sieci parafialnych w Łukowskim do końca XVI wieku. Studium geograficzno-historyczne*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 12: 1964, z. 2, s. 5–136; idem, *Organizacja Kościoła łacińskiego w Rzeczypospolitej w XVI–XVIII wieku ze szczególnym uwzględnieniem diecezji krakowskiej* [w:] *Kościół katolicki w Małopolsce w średniowieczu i we wczesnym okresie nowożytnym*, red. W. Kowalski, J. Muszyńska, Kielce–Gdańsk 2001, s. 17–35; J. Luciński, *Rozwój królewskiej Koronie od schyłku XIV wieku do XVI wieku*, „Prace Komisji Historycznej”, t. 19: 1970, z. 3; L. Poniewozik, *Kształtowanie się sieci parafialnej w dekanacie Wysocice w średniowieczu*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 43: 1995, z. 2, s. 5–57; A. Radziwiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w. na tle porównawczym. Studium nad rekrutacją i drogami awansu*, Toruń 1995; idem, *Problemy metodyczne w badaniach duchowieństwa kapitułowego w Polsce średniowiecznej* [w:] *Duchowieństwo kapitułowe w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 163–176; P. Szafran, *Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskim*, Lublin 1958; E. Wiśniowski, *Kościół parafialny i jego funkcje społeczne w średniowiecznej Polsce*, „Studia Theologica Varsoviensia”, t. 7: 1969, nr 2, s. 187–237; idem, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004; idem, *Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej: studium geograficzno-historyczne*, Warszawa 1965; J. Wroniszewski, *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce* [w:] *Król w Polsce XIV i XV wieku*, red. A. Marzec, M. Wilamowski, Kraków 2006, s. 103–135.

rony²². Liczba beneficjów objętych patronatem królewskim za panowania Władysława Jagiełły była znacznie mniejsza, lecz władca ten czynił intensywne zabiegi o powiększenie swoich uprawnień w tym zakresie. Liczbę tę powiększały przede wszystkim nowo ufundowane przez monarchę kościoły i prebendy. Były to głównie fundacje na obszarach wschodnich, włączonych na przełomie XIV i XV wieku do Królestwa Polskiego, w diecezji przemyskiej, lwowskiej i wileńskiej²³. Monarcha przejmował również prawa patronatu nad beneficjami kościelnymi wraz z nabyciem prawa własności do ziemi w wyniku transakcji kupna-sprzedaży, zamiany lub konfiskat dóbr, na których były one zlokalizowane²⁴. Przykładowo, na skutek konfiskaty dóbr dziedziców Piotra Pszonki z Babina król Władysław Jagiełło przejął po roku 1386 patronat nad kościołem parafialnym w Krzczonowie²⁵.

Król czynił również starania o uzyskanie praw kolatorskich do beneficjów kościelnych, które, według tradycji, monarchowie polscy utracili w XI wieku na rzecz biskupa krakowskiego w następstwie konfliktu Bolesława Szczodrego z biskupem krakowskim Stanisławem i zabójstwa biskupa. W odpowiedzi na suplikę Władysława Jagiełły papież Jan XXIII wydał 17 stycznia 1415 r. bullę nadającą władcóm polskim prawo patronatu nad 18 kościołami parafialnymi, między innymi nad kościołem Mariackim w Krakowie, św. Marii Magdaleny w Poznaniu, św. Piotra w Sandomierzu, a także nad kościołami w Lublinie, Sączu, Bieczu, Wojniczu, Wieliczce, Zawichoście, Śremie, Wieluniu, Sieradzu, Lelowie i Kłecku²⁶. Jagiełło zabiegał również o uzyskanie czasowych uprawnień do obsady beneficjów należących do kolacji papieskiej. Papież Bonifacy IX udzielił parze królewskiej dwóch takich przywilejów, 13 listopada 1389 i 7 maja 1399 r.²⁷ Źródła potwierdzają, że monarcha dokonywał również prezentacji kandydatów na beneficja kościelne formalnie zastrzeżone dla kolacji miejscowego ordynariusza lub papieża. Dotyczyło to głównie najwyższych prałatur w kapitułach katedralnych, między innymi dziekanii krakowskiej, prepozytury gnieźnieńskiej i poznańskiej czy kanonii gnieźnieńskiej

²² K. Bock, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad kościołami*, s. 85; eadem, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami*, s. 112.

²³ B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 42; S. Tylus, *Fundacje kościołów parafialnych w średniowiecznej archidiecezji lwowskiej*, Lublin 1999; W. Rozynkowski, *Patronat nad parafiami w średniowiecznej diecezji chełmińskiej*, „Roczniki Humanistyczne”, R. 49: 2001, z. 2, s. 111–151; T. Trajdos, *Polityka króla Władysława II Jagiełły wobec Kościoła katolickiego na ziemiach ruskich Królestwa Polskiego i Wielkiego Księstwa Litewskiego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne”, t. 141: 2014, s. 315–337.

²⁴ B. Szady, *Prawo patronatu*, s. 89–91; K. Bock, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami*, s. 112–114.

²⁵ Joannis Dlugossii, *Annales seu cronicae incliti Regni Poloniae*, libri IX, ed. S. Budkowa et al., Varsoviae 1978, s. 262–263.

²⁶ *Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława* (dalej: KDKK), t. 2, wyd. F. Piekosiński, Kraków 1874, nr 557.

²⁷ *Codex epistolaris saeculi decimi quinti*, t. 2, ed. A. Lewicki, Cracoviae 1891, nr 25. W 1401 r. papież Bonifacy IX anulował te prowizje pary królewskiej, które nie zostały do tego czasu zrealizowane.

fundi Kłecki²⁸. Do kontrowersji między Władysławem Jagiełłą a papieżem Marcinem V w kwestii obsady archidiakonii gnieźnieńskiej doszło w 1429 r. Z nadania królewskiego zajął ją Jan z Wywli, notariusz w kancelarii królewskiej. Posiadał on także prowizję papieską na to beneficjum²⁹, ale papież Marcin V udzielił prowizji kardynałowi Branda de Castiglione na to samo beneficjum. W sprawie drugiego z kandydatów papież aż dwukrotnie interweniował u króla Polski w liście z 11 października 1429 r. Dopiero interwencje te sprawiły, że Branda de Castiglione w 1430 r. wszedł w posiadanie archidiakonii gnieźnieńskiej³⁰. Przypadek ten pokazuje, że w kwestii obsady beneficjum wola króla była decydująca, nawet wówczas, gdy nie był on jedynym dysponentem prawa patronatu.

Działalność fundacyjna monarchy prowadziła też do wyzbywania się przez niego zwierzchności patronackiej nad niektórymi beneficjami kościelnymi. Dnia 26 marca 1405 r. król przekazał kanonikom regularnym parafię Bożego Ciała na Kazimierzu wraz z przysługującym mu prawem patronatu³¹. Trzy miesiące później, 22 czerwca, prawo patronatu altarii Trójcy Świętej i św. Jadwigi w katedrze poznańskiej oddał tamtejszemu kolegium wikariuszy wieczystych³². Z kolei 29 grudnia 1418 r. monarcha przekazał prawo patronatu nad kościołem św. Anny w Krakowie Uniwersytetowi Krakowskiemu i opatowi mogiłskiemu³³.

Zabiegi i starania Władysława Jagiełły o rozszerzenie królewskiego patronatu pokazują, jak ważną rolę w kreowaniu polityki wewnętrznej stanowiły te uprawnienia. Prawo obsady prestiżowych i bogato uposażonych prebend kanonicznych dawało władcy możliwość kierowania polityką kościelną w państwie. Przede wszystkim jednak, wszystkie beneficja pozostające w dyspozycji monarchy, niezależnie od wysokości ich uposażenia, stanowiły stosunkowo łatwy i nieobciążający skarbu królewskiego sposób wynagradzania urzędników, dyplomatów królewskich³⁴. Potwierdza to analiza obsady kilku sondażowo wybranych beneficjów, pozostających w dyspozycji monarchy. Cztery altarie w katedrze krakowskiej, podlegające

²⁸ A. Radziwiński, *Duchowieństwo kapituł katedralnych w Polsce XIV i XV w.*, s. 19–209.

²⁹ *Bullarium Poloniae* (dalej: BP), ed. I. Sułkowska-Kurasiowa, S. Kuraś, t. 4, Romae 1992, nr 2314.

³⁰ M. Czyżak, *Relacje kapituły gnieźnieńskiej z Władysławem Jagiełłą w świetle metryki kapitulnej z lat 1408–1448* [w:] *Duchowieństwo kapitulne w Polsce średniowiecznej i wczesnonowożytnej. Studia nad pochodzeniem i funkcjonowaniem elity kościelnej*, red. A. Radziwiński, Toruń 2000, s. 216–217; eadem, *Kapituła katedralna w Gnieźnie w świetle metryki z lat 1408–1448*, Poznań 2003, s. 321.

³¹ KDKK, t. 2, nr 487.

³² *Kodeks dyplomatyczny Wielkopolski* (dalej: KDW), t. 7, wyd. A. Gąsiorowski, R. Walczak, Poznań 1985, nr 550.

³³ *Codex diplomaticus Universitatis studii generalis Cracoviensis* (dalej: CDUC), t. 1, Cracoviae 1870, nr 64.

³⁴ J. Krzyżaniakowa, *Urzędnicy kancelarii królewskich w wielkopolskich kapitułach katedralnych w XV wieku* [w:] *Drogą historii. Studia ofiarowane profesorowi Józefowi Szymańskiemu w siedemdziesiątą rocznicę urodzin*, red. P. Dymmel, K. Skupieński, B. Trelińska, Lublin 2001, s. 227; K. Bock, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami*, s. 143.

królewskiemu patronatowi, regularnie obsadzone były przez duchownych związanych z kancelarią lub dworem królewskim. Przykładowo, altarię Wniebowzięcia NMP w katedrze krakowskiej w latach 1390–1410 zajmował Mikołaj Trąba, notariusz w kancelarii królewskiej, a później kanclerz kujawski i podkanclerzy koronny³⁵. W latach 1419–1421 beneficjum to zajmował Tomasz Diaco, dyplomata w służbie królewskiej³⁶. Altarię św. Anny w katedrze wawelskiej w latach 1437–1438 posiadał notariusz królewski Mikołaj Kornic ze Słomnik³⁷. Altarię Nawiedzenia NMP dzierżył Klemens z Myślenic, notariusz królewski³⁸. Z kolei altaria św. Władysława była w posiadaniu kolejno: Tomasza Nowko, kustosza skarbcza królewskiego³⁹; Mikołaja z Lubani, notariusza i sekretarza królowej Anny Cylejskiej⁴⁰. Te same osoby, głównie z personelu kancelarii królewskiej, były też w posiadaniu innych prebend podlegających patronatowi królewskiemu. Przykładowo, w 1417 r. proboszczem w Małogoszczy był Mikołaj z Lubani, wspomniany wcześniej notariusz i sekretarz królowej Anny Cylejskiej⁴¹. Po nim, w latach 1420–1442, probostwo to dzierżył, wspomniany także wcześniej, notariusz królewski Mikołaj Kornic⁴². Po jego śmierci, w 1443 r. królowa Zofia prezentowała na to beneficjum swojego kapelana i spowiednika Macieja Polay z Niemojowic⁴³.

Król wykonywał również przysługujące mu uprawnienia kolatorskie, gdy doszło do zamiany beneficjów lub rezygnacji beneficjenta. Szacować zatem należy, że w ciągu całego panowania Władysława Jagiełły kancelaria królewska wystawiła tysiące pisemnych prezent na beneficja kościelne. Doczesny charakter tych dokumentów sprawiał, że po utracie swojej ważności na ogół wykorzystywane były wtórnie przez introligatorów do utwardzania opraw książkowych i stopniowo ulegały zniszczeniu. Z tej masowej produkcji kancelarii królewskiej do naszych czasów zachowały się trzy dokumenty, z których jeden zaginął, oraz kilka w kopiach, wpisanych do ksiąg wpisów oficjalatu gnieźnieńskiego bądź ksiąg formularzowych. W Uniejowie 23 stycznia 1391 r. król udzielił pisemnej prezentacji swojemu kapelanowi

³⁵ BP, t. 3, nr 669, 1042, 1259.

³⁶ BP, t. 4, nr 491, 767, 772, 875; J. Garbacik, *Dyaco Tomasz* [w:] *Polski Słownik Biograficzny* (dalej: PSB), t. 6: 1948, s. 28; M. D. Kowalski, *Zapomniany kalendarz-nekrolog kapituły krakowskiej z XV wieku*, „Nasza Przeszłość”, t. 87: 1997, s. 134.

³⁷ *Zbiór dokumentów katedry i diecezji krakowskiej*, t. 2, wyd. S. Kuraś, Lublin 1973, nr 369, 373–375; *Cracovia artificum. Supplementa. Teksty źródłowe do dziejów kultury i sztuki z archiwaliów kurialnych i kapitulnych w Krakowie 1433–1440*, oprac. B. Przybyszewski, Wrocław 1988, nr 194.

³⁸ BP, t. 4, nr 2282, 2512.

³⁹ CDUC, t. 1, nr 38; M. Kowalczykówna, *Nowek (Nowko) Tomasz* [w:] PSB, t. 23: 1978, s. 308–309.

⁴⁰ BP, t. 4, nr 5, 101.

⁴¹ Ibidem.

⁴² BP, t. 4, nr 708; *Starodawne Prawa Polskiego Pomniki*, t. 2, wyd. A. Z. Helcel, Kraków 1879, nr 2423.

⁴³ *Acta capitulorum iudiciorum ecclesiasticorum selecta*, t. 2, ed. B. Ulanowski, Cracoviae 1902, nr 402–404.

Janowi⁴⁴ na prebendę w kościele św. Floriana na Kleparzu pod Krakowem, wakującą po śmierci Michała z Knyszyna⁴⁵. Podczas pobytu we wsi Połapy w ziemi chełmskiej 30 listopada 1407 r. monarcha wystawił dokument prezentacyjny swojemu notariuszowi Mikołajowi, kanonikowi krakowskiemu i sandomierskiemu, na probostwo w Przemykowie, wakujące po śmierci kaznodziei królewskiego Jana Szczekny⁴⁶. Zły stan zachowania tego dokumentu sprawił, że jego wydawca, Franciszek Piekosiński, błędnie odczytał datę jego wystawienia. Data roczna 1410 nie zgadza się bowiem z itinerarium króla Władysława Jagiełły. W dniach od 30 listopada do 9 grudnia 1410 r., co potwierdzają liczne przekazy źródłowe, monarcha przebywał w Brześciu Kujawskim⁴⁷. Niemożliwe jest, aby w czasie trwania kampanii wojennej z Zakonem Krzyżackim udawał się do ziemi chełmskiej na polowanie. Więcej niż prawdopodobny jest natomiast, choć niepotwierdzony źródłowo, pobyt monarchy na Chełmszczyźnie na przełomie listopada i grudnia 1407 r.⁴⁸ Trudno też podejrzewać, aby król, mający liczne grono współpracowników do wynagrodzenia, aż trzy lata zwlekał z obsadzeniem tego beneficjum. Emendacja daty wystawienia tego dokumentu pozwala również zidentyfikować odbiorcę królewskiego przywileju. Był nim niewątpliwie Mikołaj Trąba, od 1390 r. notariusz w kancelarii królewskiej, od 1399 r. kanonik sandomierski, a od następnego roku kanonik krakowski⁴⁹. Na jego osobę wskazuje również miejsce przechowywania dokumentu, tj. Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie⁵⁰.

Dnia 12 października 1422 r. król Władysław Jagiełło prezentował arcybiskupowi gnieźnieńskiemu Mikołajowi Trąbie Sędka, byłego proboszcza kościoła św. Wojciecha w Poznaniu, na probostwo w Węglowie⁵¹. Przed 4 maja 1423 r. Jagiełło prezentował arcybiskupowi gnieźnieńskiemu Wojciechowi Jastrzębcowi Aleksandra, księcia mazowieckiego, na kanonię gnieźnieńską, wakującą po elekcji

⁴⁴ W historiografii (J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska Władysława Jagiełły: studium z dziejów kultury politycznej Polski w XV wieku*, cz. 2: *Urzędnicy*, Poznań 1979, s. 42; T. Graff, *Episkopat monarchii jagiellońskiej w dobie soborów powszechnych XV wieku*, Kraków 2008, s. 59) błędnie identyfikowano wspomnianego w tym dokumencie Jana, kapelana królewskiego, z Janem Śledziem z Lubienia. Jednakże Jan Śledź nie posiadał jeszcze wówczas święceń kapłańskich i nie mógł pełnić funkcji kapelana królewskiego. Zob. E. Knapik, *Śledź Jan z Lubienia* [w:] PSB, t. 50: 2014–2015, s. 541–542.

⁴⁵ *Kodeks dyplomatyczny Małopolski*, wyd. F. Piekosiński, t. 4, Kraków 1905, nr 1014. Jeszcze na początku ubiegłego stulecia dokument ten był przechowywany w Archiwum miasta Lublina. Obecnie nie wymieniają go katalogi żadnego z archiwów i bibliotek lubelskich (*Katalog dokumentów miasta Lublina*, oprac. M. Trojanowska, Lublin 1996).

⁴⁶ KDW, t. 5, nr 170; I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie*, s. 236; K. Ożóg, *Szczekna właśc. Śtęka Jan* [w:] PSB, t. 47: 2010–2011, s. 231–235.

⁴⁷ *Itinerarium*, s. 73, 149.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 63.

⁴⁹ I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie*, s. 264–265; J. Krzyżaniakowa, *Kancelaria królewska*, s. 39–41.

⁵⁰ Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, dok. 320.

⁵¹ KDW, t. 5, nr 363; t. 8, nr 946.

Zbigniewa Oleśnickiego na biskupstwo krakowskie⁵². W okresie między 1423 a 1427 r. król prosił arcybiskupa Wojciecha Jastrzębca, aby udzielił zgody Mikołajowi Dywid z Walewic na przekazanie plebani w Kcyni swojemu bratu Piotrowi, prezentowanemu przez króla na to beneficjum⁵³.

Te nieliczne zachowane prezenty dokumentują pierwszy etap postępowania kanonicznego przy obejmowaniu przez kandydata beneficjum. Otrzymanie inwestytury biskupiej i dokumentu instytucji na beneficjum dawało podstawy prawne do jego objęcia. W niektórych, wyjątkowych, wypadkach wymagane były jeszcze dodatkowe dokumenty. I tak, aby prezenta Władysława Jagieły dla Mikołaja Trąby na altarię Wniebowzięcia NMP w katedrze wawelskiej mogła być skuteczna, królowa Jadwiga zwróciła się z supliką do papieża Bonifacego IX o udzielenie Mikołajowi Trąbie dyspensy *super defectu natalis*. Dopiero po uzyskaniu 4 stycznia 1391 r. papieskiej dyspensy Mikołaj Trąba mógł przyjąć święcenia kapłańskie i wejść w posiadanie wspomnianego beneficjum⁵⁴. Lektura ksiąg wpisów oficjałów biskupich i wikariuszy generalnych *in spiritualibus* pokazuje, że dokumenty prezenty stanowiły ważny dowód w sporach sądowych o obsadę beneficjów. Dlatego upowszechniła się praktyka, że biskup dokonujący instytucji na beneficjum przekazywał beneficjentowi suplikę patrona, zawierającą prezentę⁵⁵. W przypadku patronów szlacheckich dokumenty prezenty miały również wartość dowodową w sporach o prawo patronatu⁵⁶. Monarcha, jak słusznie zauważyła Katarzyna Bock, nie potrzebował jednak dokumentować wykonywania uprawnień kolatorskich w sporach o prawo patronatu z innymi pretendentami⁵⁷.

Nie jest przypadkiem, że dwa najstarsze zachowane dokumenty prezenty były dla Mikołaja Trąby. Ze względu na swoje pochodzenie i konieczność starania się o dyspensy papieskie, aby przyjąć święcenia duchowne i objąć poszczególne beneficja, bardzo starannie przechowywał on wszystkie dokumenty, dające mu podstawy prawne ich posiadania. Mimo łaski i poparcia królewskiego Mikołaj Trąba musiał się liczyć z pretensjami ewentualnych konkurentów do tych beneficjów.

⁵² *Codex epistolaris Vitoldi Magni Ducis Lithuaniae*, ed. A. Prochaska, Cracoviae 1882, nr 1091.

⁵³ J. Caro, *Liber cancellariae Stanislai Ciolek*, „Archiv für Österreichische Geschichte”, t. 52: 1874, s. 168–169; KDW, t. 9, nr 1145.

⁵⁴ *Monumenta Poloniae Vaticana*, t. 8, ed. E. Długopolski, Cracoviae 1946, nr 177.

⁵⁵ M. Koczerska, *Prawo patronatu*, s. 229.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 228, 230.

⁵⁷ K. Bock, *Patronat Kazimierza Jagiellończyka nad niższymi beneficjami*, s. 158.

ANEKS*

1.

Grodno, 21 III 1390

Władysław Jagiello prezentuje biskupowi krakowskiemu Piotrowi Wyszowi swojego notariusza Mikołaja Trąbę na altarię Wniebowzięcia NMP w katedrze krakowskiej, wakującą po śmierci Marka z Turska.

Or. *Biblioteka Naukowa PAU i PAN w Krakowie, dok. 619. Pergamin: 24,5×9,2+2,3 cm. Na odwrociu streszczenie z XV w.: Presentacio. Na pergaminowym pasku przywieszona była pieczęć, obecnie niezachowana.*

Wladislaus Dei gratia rex Polonie, Litwanieque princeps s[upremu]s [et] heres Russie etc. Reverendo [in] Christo patri domino Johanni episcopo Cracoviensi⁵⁸ devote nobis [dilecto graciam nostram] regiam et omne bonum. [Cum] altare in ho[no]-re Assumpcionis Beate Marie dedicatum et dedicandum in ecclesia Cracoviensi [sit] in regalis presentacionis, nunc vacans per obitum Marci, olim canonici Cracoviensis⁵⁹ eiusdem altaris [ultimi] et immediati altariste, Nicolaum⁶⁰ aule nostre notarium in nomine Domini presentamus, mandantes et omnino volentes, quatenus eundem Nicolaum ad altare memoratum confirmare velitis et omnimode debeatis, adhibitis ceremoniis i[n] similibus et consuetis, prout [ad vestrum] officium pertinere dinoscitur pastorale, non o[bstante] iure presentacionis illustris principis domine Hedwigis regine Polonie⁶¹, con[sortis] nostre carrissime, si quod instituit in personam alicuius, quam va[cu]amus [ta]libus iur[ibus futuris] rite. Eam habere volumus [temporibus perpe]tuis roboris firmitatem. Datum ante castrum Grodno ipso die beati Benedicti anno Domini millesimo [tricesimo] nonagesimo.

* Dziękuję prof. prof. Bożenie i Jerzemu Wyrozumskim za pomoc w odczytaniu słabo widocznych fragmentów tekstu i skorygowanie błędów.

⁵⁸ Jan Radlica, syn Michała z Radliczyc, h. Korab, magister medycyny, bakałarz teologii, lekarz nadworny króla Węgier Ludwika Andegaweńskiego, kanclerz Królestwa Polskiego 1381–1382, biskup krakowski 1382–1392, zm. 12 I 1392 (A. Strzelecka, *Jan z Radolina* [w:] PSB, t. 10: 1962–1964, s. 469–472).

⁵⁹ Marek, syn Boksy z Turska, kanonik krakowski 1381–1390, zm. 10 II 1390 (M. Kowalski, *Prałaci i kanonicy krakowskiej kapituły katedralnej od pontyfikatu biskupa Nankera do śmierci biskupa Zawiszy z Kurozwęk (1320–1382)*, Kraków 1996, nr 126).

⁶⁰ Mikołaj Trąba, syn Jakuba z Sandomierza h. Trąby, kanonik sandomierski 1399–1410, kanonik krakowski 1400–1412, prepozyt kolegiaty św. Floriana na Kleparzu 1403–1412, podkanclerzy Królestwa Polskiego 1403–1412, kanonik gnieźnieński 1405–1412, arcybiskup halicki 1410–1412, arcybiskup gnieźnieński 1412–1422, zm. 22 XII 1422 (S. M. Kuczyński, *Mikołaj Trąba* [w:] PSB, t. 21: 1976, s. 99).

⁶¹ Jadwiga, córka Ludwika Andegaweńskiego i Elżbiety Bośniaczki, żona Władysława Jagielly, król Polski 1384–1399, zm. 17 VII 1399 (A. Strzelecka, *Jadwiga Andegaweńska* [w:] PSB, t. 10, s. 291–297).

2.

Połapy, 30 XI 1407

Władysław Jagiello prezentuje biskupowi krakowskiemu Piotrowi Wyszowi swojego notariusza Mikołaja Trąbę na probostwo w Przemykowie, wakujące po śmierci kaznodziei królewskiego Jana Szczekny.

Or. *Archiwum Archidiecezjalne w Gnieźnie, dok. 320. Pergamin: 27×11,8+3,8 cm. Na odwrociu sterszczenia z XVI w.: 1) Literae Regis Vladislai, quibus praesentat et quem et ad quam ecclesiam legi etc. prout dioecesis Cracoviensis; 2) częściowo zatarte: Regis Polonie [...] oraz naklejka z numerem sygnatury: N. 320. Na pergaminowym pasku przywieszona pieczęć kancelaryjna Władysława Jagielly (zob. M. Gumowski, *Pieczęcie królów polskich*, Kraków 1919, nr 15; *Pieczęcie królów i królowych Polski*, Warszawa 2010, s. 12) odcisnięta w wosku czerwonym, umieszczona w miseczce z wosku naturalnego, zachowana we fragmencie z widocznym aniołem trzymającym tarczę z orłem w pierwszym polu.*

Wyd. KDW, t. 5, nr 170.

Reg. 1) I. Sułkowska-Kurasiowa, *Dokumenty królewskie*, nr 87, s. 163; 2) A. Gąsiorowski, *Glossy do tomu V Kodeksu dyplomatycznego Wielkopolski. Cz. 1: lata 1400–1415*, „*Studia i Materiały do Dziejów Wielkopolski i Pomorza*”, t. 15: 1984, nr 170, s. 136.

Wladislaus Dei gracia rex Polonie Lithuanieque princeps supremus et heres Russie etc., principi, presuli eximio, patri reverendo domino [Petro] episcopo Cracoviensi⁶² nobis sincere dilecto, graciam et omne bonum. Quia ecclesia P[rzemkoviensis]⁶³ nostre regal[s] collacionis, per mortem magistri Iohannis St[ec]n[e]⁶⁴ olim nostri predicatoris, vltimi et immediati [rectoris] ipsius vacat et ad presens vacare dinoscitur, ideo honorabilem dominum Nicolaum Cracoviensis et Sandomiriensis ecclesiarum canonicum, aule nostre notarium⁶⁵ fidelem dilectum vestre paternitati in Christi nomine canonicè presentamus affectantes, quatenus ipsum de eadem canonicè [velitis] investire, curam spiritualium et ad[ministracione]m temporalium sibi in ipsa committen[do] adhibitis ceremoniis et solempnitatibus circa talia soli[tis] et] consuetis, prout ad vestre paternitatis pertinet officium pastorale. Datum in Połapi⁶⁶ loco venacionis [nostre, die] sancti Andree apostoli, anno Domini millesimo quad[ringentesimo] s[e]ptimo.

⁶² Piotr z Radolina zw. Wyszem h. Łaski, doktor obojga praw 1386, biskup krakowski 1392–1412, uczestnik soboru w Pizie, biskup poznański 1413–1414, zm. 31 V 1414 (S. Trawkowski, *Piotr z Radolina* [w:] PSB, t. 26: 1981, s. 422–428).

⁶³ Przemanków, obecnie Przemyków, wieś w powiecie proszowickim.

⁶⁴ Jan Szczekna, cysters, doktor teologii, kapelan i spowiednik królowej Jadwigi, profesor Uniwersytetu Krakowskiego, zm. przed 20 IV 1407 (K. Ożóg, *Szczekna Jan* [w:] PSB, t. 47, s. 231–235).

⁶⁵ Zob. przyp. 60.

⁶⁶ Połapy, wieś w ziemi chełmskiej.

ELŻBIETA KNAPEK

A FEW REMARKS ON THE WAY THE MONARCHS EXECUTED THEIR RIGHT
OF PATRONAGE ON THE MARGINE OF AN UNKNOWN DOCUMENT
FROM 1390 ISSUED BY WŁADYSŁAW JAGIEŁŁO FOR MIKOŁAJ TRĄBA

Summary

King Władysław Jagiełło had the right of patronage to over a hundred beneficiary parish churches in the Archdioceses of Gniezno and Lviv, several dozen prebendaries in cathedral and collegiate chapters, and to a difficult to assess number of chapels and church altar foundations all over the monarchy. The number of the beneficiaries under the king's patronage was changing. It was being increased by the new churches and prebendaries founded by the king, and decreased by the benefices granted by the ruler to the Cracow's University or religious congregations. As a patron, the king presented a candidate for a vacant benefice in writing. Due to the evanescent character of those documents, very few have survived until the present day. In the collection of the Scientific Library of the Polish Academy of Arts and Sciences and the Polish Academy of Sciences a document written by Władysław Jagiełło in 1390 has been found. It presents Mikołaj Trąba as a candidate for the position of an altarist in the Cracow Cathedral. There is also another document worth mentioning in which seventeen years later Władysław Jagiełło presented Mikołaj Trąba as a candidate for the office of a parish priest in Przemyków, which became vacant after the death of king's preacher and confessor, Jan Szczekna.